

OCUPAȚIA SÂRBĂ DIN BANAT ÎN MEMORIALISTICA BĂNĂȚEANĂ

Carmen Albert*

Keywords: *Serbian army, memoir documents, 1918 year, Banat.*

Cuvinte cheie: *armata sârbă, documente memorialistice, anul 1918, Banat.*

Serbian Occupation in Banat Memories (1918–1919)

(Abstract)

Great events often cause brutal confrontation within history and biography that always create tension – at least in modern history – a memorialistic wave. As such, the quantity of Banat library memoirs about World War I and pro-union action in the province is not surprising.

These include numerous passages concerning the entry and presence of Serb forces in the Banat. This occurred in the eastern and central part of Banat, an area with an absolute majority of Romanian inhabitants. The references are more valuable the less they are about these events in our historiography.

In this study, things are searching in one hand. However this stage is essential knowledge that will be much improved when linked with memorialistic Serbian and Swabian sources.

Almost all the Romanian memorialistic text mentions the fall of 1918 and the behaviour of the Serbs during the withdrawal. Fortunately, in the '30s of the last century, Professor Ilieșiu from Timișoara, produced a questionnaire containing some questions about this episode. This questionnaire was distributed to all villages of Banat, large and small. The answers – with few exceptions – highlight a negative image, the brutal behaviour of the troops, a chain of abuse and the suspicion that the Romanian troops were not going –despite their temporary mandate-to leave the province. The picture of the Serbian army is that of an oriental horde, no supply lines and generally no modern military mores. It unscrupulously consumes the resources of the local people. The soldiers are primitive and unruly drunks-.

The only sympathetic figures are the Romanian soldiers from Timoc, who attempt to defend the people. They notify communities about the reprisals against them, and do translation service for Romanians. Their solidarity remains to be studied in its own right

The arrival of Serbs with the mission to maintain order, found the Banat pacified. The Romanian National Council and National Guards pacified the region and began introducing Romanian government. Much more than that, under the armistice agreement in Belgrade in November 1918, the Serbian military presence does not remove but maintains the old Hungarian administration system, seen here as representing the foreign and Hungarian. Their return was seen as a restoration. The Serbs gave signs that they wished to maintain the occupation until annexation of the entire Banat in Serbia. Toward this end they stopped the delegation to Alba-Iulia. All this led to the beginning of resistance. In some parts-Naidăș for example- detachments moved to armed struggle. In other regions, Romanians returning from the front, engaged in open battle and defeated the Serb units. Volunteers from the Old Kingdom -were sent on special missions in the Banat to report to Romanian Headquarters on the situation and to prepare the people for possible resistance. It was not necessary. The Serbs finally withdrew but not before looting everything from the industrial products to herds of cattle. But military conflict was avoided. Eventually a border was established between Serbia and Romania that would be the most stable of all that were fixed in the peace treaties of Versailles, a sign that balance and intelligence had prevailed.

Contextul istoric bănățean, în toamna anului 1918 și prima jumătate a celui următor, a fost extrem de complicat¹. Nici acum, la aproape un veac de la evenimente, istoriografia noastră nu a reușit investigarea amănunțită a câtorva dintre ele,

între care episodul așa-zisei „*republici bănățene*” – o tentativă antiunionistă în esența ei – și ocupația sârbă. Suntem de acord că în ceea ce privește ultima, însăși terminologia trebuie clarificată. A fost sau nu o ocupație în sensul propriu al cuvântului?

Între motivele pentru care cercetările au cunoscut dificultăți, cele de natură politică mai ales, au fost mai des invocate, dar acestora li se pot adăuga câteva interioare domeniului istoriografic. În

* Muzeul Banatului Montan, b-dul Republicii nr. 10, Reșița, e-mail: albertcarmen89@gmail.com.

¹ Vezi, în această chestiune V. Leu, C. Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată*, Reșița, (1995).

primul rând incapacitatea provinciei de a-și organiza centre de studiu eficiente și în general de a dezvolta o linie proprie de cercetare. Este însă un motiv general, nu unul cu referire specială la Unire. Sărăcia documentației este însă un motiv special. O tentativă de a inventaria documentele disponibile pentru acest subiect, adună pentru perioada 12 octombrie 1918–19 august 1919, 198 piese, dar din acestea 46 sunt de fapt articole de presă, 4 sunt documente cu caracter general (cum ar fi rezoluția de la Alba-Iulia etc.), iar cam o treime din cele 148 rămase sunt „credenționale” sau „mandate”². Este limpede că pe 100 de documente a căror valoare de informație este extrem de inegală nu se poate construi în siguranță și că ne aflăm în fața unei veritabile penurii. Acesta este cel mai important motiv pentru care, multă vreme, în ciuda unui număr relativ mare de studii și cărți referitoare la Banat în acele momente decisive, lucrurile nu au putut merge înainte. Aceleași informații s-au aranjat și rearanjat în fel și chip. Completarea fondului documentar devine, în circumstanțele date, obligatorie fie și din motive de etică științifică. Sursa cea mai la îndemână, care nu presupune nici eforturile financiare impuse de deplasări, copieri etc., este memorialistica. O investigație în arhivele sârbești, devine și ea inevitabilă. Până atunci măcar exploatarea surselor memorialistice românești din Banat, este obligatorie. Un corpus memorialistic pentru primul război mondial și Unire cuprinzând scrieri bănățene, a fost realizat prin efortul cercetătorilor Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, cuprinzând sute de texte datorate unui număr mare de memorialiști, la care se adaugă arhiva memorialistică adunată de Nicolae Ilieșiu în anii 1934–1947³ alcătuită la rândul ei din câteva sute de piese⁴. În total este vorba de peste 2000 de pagini în format computerizat. În aceste circumstanțe se poate porni o cercetare cu speranțe de reușită.

La 3 noiembrie 1918 Alianții au semnat armistițiul cu Austro-Ungaria. Trupele aliate puteau să se deplaseze pe teritoriul austro-ungar și să ocupe

orice poziții. Când în Ungaria se producea răsturnarea vechiului regim, noul guvern condus de contele Mihály Karolyi, solicită un alt armistițiu în numele unei Ungarii independente⁵. Tratatul, de la care România a lipsit, se finalizează la 13 noiembrie prin semnarea, la Belgrad, a convenției de armistițiu. Armata sârbă primește mandatul temporar de a intra în Banat cu misiunea de a menține ordinea și a supraveghea aplicarea prevederilor de către Ungaria. În zilele următoare unități sârbe ocupă cele mai importante localități fără să întâlnească vreo împotrivire și vor rămâne până la începutul lui august 1919. Acesta este evenimentul și durata la care ne referim utilizând memorialistica românească.

Desigur, mandatul de ocupare a întregului Banat sârbii l-au primit de la aliați. Totuși Banatul era un teritoriu de dispută între români și sârbi și acest mandat crea o situație de inegalitate. Pretențiile sârbilor la 1848 de a constitui o entitate proprie în imperiu, un voievodat cu capitala la Timișoara care să cuprindă întregul Banat, inclusiv circumscripția militarizată din sud-est, s-a izbit de opoziția românească. Sârbii erau de fapt al treilea grup etnic după români și germani. Această poziționare explică atitudinea lui Murgu care la Lugoj, pe Câmpia Libertății, proclamă un căpitanat românesc în Banat, separația bisericească și refuzul colaborării cu sârbii⁶. Rezultatul acestei scindări se cunoaște. După înfrângerea revoluției și chipurile pentru a răsplăti fidelitatea sârbilor, împăratul proclamă în cadrul larg al reorganizării imperiului, un hibrid numit Voivodina Sârbească și Banatul Timișan, ceea ce iarăși a nemulțumit românii⁷. Temele legate de litigiu româno-sârb – în primul rând separația bisericească și consecințele ei – au dominat în discursul politic în presă, decenii întregi din a doua jumătate a veacului al XIX-lea lăsând urme în mentalități. Nu atât de adânci pe cât s-ar putea crede, dar ele au existat cu siguranță. Acum disputa se reactiva atât în teritoriul bănățean, cât și la Conferința de Pace de la Paris, dar pe fundalul unei prezențe militare sârbe⁸. Plecarea lui Brătianu, propaganda susținută în presa proprie și în cea străină, discursul politic inclusiv cel

² Ioan Munteanu (coord.), *Făurirea statului național unitar român. Contribuții documentare bănățene (1914–1919)*, București, (1983), 43–223.

³ Valorificată pentru județul Timiș-Torontal de V. Rămneanțu, „Ocupația militară sârbească în județul Timiș-Torontal (1918–1919)”. *Banatica* 13/II, (1995), Reșița, 383–397.

⁴ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Memorialistica bănățeană a Marelui Război și a Marii Uniri*, manuscris. Mulțumim autorilor pentru că ne-au permis consultarea acestei masive lucrări; Valeriu Leu, Memorialistica românească din Banat referitoare la primul război mondial și la Unirea din 1918, în Smaranda Vultur (coord.), *Banatul din memorie*, Timișoara, (2008), 279–318.

⁵ Vezi în această privință O. Jászi, *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, London, (1924); Károlyi, M., *Memoirs: Faith Without Illusion*, London, (1956), 130–137; Deák, Fr., *Hungary at the Paris Peace Conference: The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*, New-York, 1942, 8–11.

⁶ I. D. Suci, *Revoluția de la 1848–1849 în Banat*, București, 1968, 57–113.

⁷ P. Nemoianu, *Sârbii și Banatul*, Craiova, 1930, 42–53.

⁸ S. S. Spector, *România la Conferința de pace de la Paris*, Iași, 1995, 149–152.

postbelic, a menținut ideea că de fapt la Paris s-a făcut o mare nedreptate României⁹. Toate acestea s-au reflectat în memorialistică. Ea cuprinde atât expresia nemulțumirilor din acele momente, cât și a celor din vremea în care s-au scris textele ceea ce trebuie avut în vedere de cercetătorul interesat. Această frontieră atât de contestată în discursul politic interbelic a fost totuși cea mai stabilă frontieră a României unificate. Raționalitatea guvernelor românești și iugoslave, în ciuda demagogiilor electorale și a feluritelor regimuri politice care s-au perindat în cele două țări, a creat această stabilitate, rar de aflat pe alte coordonate geografice.

Memorialistica identificată până acum, în cea mai mare parte inedită, conservă diferențele de cultură ale autorilor, conjuncturile în care s-a redactat și multe alte deosebiri care creează o condiție foarte complexă acestei categorii de surse. Totuși distingem în cadrul ei două categorii majore.

Una este cea care a generat scrisul individual, acele texte care au fost generate din dorința de a face cunoscută experiența individuală, confruntarea individuală cu istoria. Sunt câteva zeci astfel de texte dintre care unele foarte întinse, sute de pagini, dar și altele de numai 2–3 file.

Altă categorie este aceia care a fost generată la insistență, a fost nevoie de un inițiator care să ceară redactarea. Sunt deci texte create la cerere, au un caracter semioficial fiindcă s-au mișcat pe canale oficiale, prin lanțul instituțional al statului sau al bisericii. Acestea sunt scurte în schimb sunt foarte numeroase, câteva sute în total. Acestea din urmă se includ în așa numitul fond Ilieșiu aflat la Muzeul Banatului din Timișoara și la Arhivele Naționale din același oraș. Acesta s-a datorat inițiativei profesorului de liceu N. Ilieșiu care în 1934 a avut ideea de a solicita tuturor martorilor la evenimentele din 1918 și 1919 să depună texte scrise necesare unei mari istorii pe care urma s-o scrie, una care să spună adevărul despre cele întâmplate în Banat. Așadar ambiția acestui cercetător era să străbată până în adâncul socialului bănățean și peste tot în geografia localităților bănățene, pe de altă parte să se conecteze direct la deținătorii de informație, să-i determine să o expună, să creeze împreună arhiva necesară unei reconstituiri credibile: „*Mă adresez deci tuturor intelectualilor din Banat: preoți, învățători, notari, țărani, cărturari să binevoiască a-mi trimite un cuprinzător istoric al comunei, în anul 1918. Care a fost spiritul populației în anul 1918?*”¹⁰.

⁹ P. Nemoianu, *op. cit.*, 69–87.

¹⁰ Chestionarul din 1935 al lui Nicolae Ilieșiu reproduce pe prima din cele 4 pagini textul apelului său din anul trecut, 1934.

Era, trebuie să recunoaștem o ambiție istoriografică foarte modernă de vreme ce era interesat de „*toi*” și de „*pretutindeni*”. Se apropia, prin categoria de izvoare de ceea ce acum se numește „*noua istorie*”. Totuși răspunsurile nu au fost mulțumitoare. În consecință întocmește un chestionar pe care îl difuzează prin primării, școli și parohii și care cuprinde și o întrebare referitoare la episodul sârbesc, și anume întrebarea nr. 10: „*Ocupațiunea sârbească de când și până când a ținut? Cum s-au purtat Sârbii în comună? (Bătăi rechiziții, brutalități, internări, deportări etc.)*”¹¹. Este ușor de observat că de fapt întrebarea are atașată o „*indicație*” care poate duce lucrurile într-o anumită direcție. Evident, orice intrare de trupe într-un teritoriu, întotdeauna și peste tot a produs nemulțumiri și cazul bănățean nu a făcut excepție dar nici nu putem face abstracție de sugestiile cuprinse mai sus.

Aceste documente permit o refacere exactă a geografiei militare – înaintare, extensie și retragere – o fixare nu numai în spațiu dar și în timp a mișcărilor de trupe, cele ce s-au petrecut în fiecare localitate. Inițial trupele au fost primite cu bucurie, sârbii erau doar aliați! Totuși în acel moment Banatul era deja liniștit, răzcoalele se potoliseră, organele de putere românească se înființaseră și funcționau, forța polițienească și de apărare fusese și ea investită, așa încât erau firești întrebările asupra rostului unei prezențe militare. Suspiciunile s-au născut imediat când s-a observat comportamentul duplicitar al sârbilor. Brutalitățile s-au petrecut aproape peste tot. Sunt doar excepții cazurile în care ele nu au fost semnalate. Pe deasupra armata sârbă colabora cu forțele antiunioniste, vechea administrație maghiară mai ales. Aceste duplicități erau reale, dar nu peste tot, pentru că armata sârbă – potrivit prevederilor armistițiului – trebuia să permită funcționarea administrației maghiare, numai că ea fusese alungată deja de români și era privită ca reprezentând stăpânirea de până atunci. Reaparitia – nu peste tot – a jandarmilor maghiari urâți de populație, a produs neliniște și mare nemulțumire. Foarte curând ofițerii români întorși de pe front au înțeles cum stau lucrurile și au început să se refugieze în Transilvania, unde se constituiau unități românești. Cei mai mulți considerau că va urma un conflict militar cu Serbia și era nevoie de ei. Este ultimul val al voluntarilor care nu se mai petrece în Italia, în Rusia, Franța sau Siberia, ci chiar în spațiul românesc și a fost determinat de ocupația sârbă. Memoriile locotenenților Ioan Babeu din Oravița¹²

¹¹ *Ibidem.*

¹² Ioan Babeu, *Din peripețiile subsemnatului și a colegilor. Vasiova*, 6–7 (1933), 12–14.

și Grigore Mihăiuiu din Bozovici¹³ povestesc în amănunt astfel de lucruri. Cel din urmă, organizase gărzile pe Valea Almăjului când a fost informat că sârbii vor aresta ofițerii români. Gărzile au fost desființate, armele confiscate și subunitățile demobilizate. Totuși sunt semnale că nu peste tot s-a întâmplat acest lucru. Mai ales în partea de est a Banatului, pe linia Făget-Lugoj-Caransebeș-Orșova, linia pe care era de așteptat să se producă contactul cu trupele române, sârbii au trebuit să fie mai îngăduitori și au permis chiar funcționarea unor gărzi românești ca și a Consiliilor.

Armata aceasta părea localnicilor mai degrabă o hoardă orientală care se comporta potrivit unor moravuri medievale. Se instala într-un teritoriu și consuma toate rezervele populației, iar la retragere jefuiau tot ce puteau, haine, alimente și bani. Disciplina era slabă. Ofițerii se comportau ca niște stăpâni deplin într-un teritoriu asemenea unor șefi de bandă sau unor căpetenii orientale. Chiar ofițeri de rang inferior puteau să facă orice, să ordone arestarea oricui, orice confiscare, chiar și incendierea unui sat. Bătăile erau frecvente. Sunt zeci și zeci de localități în care s-au petrecut astfel de bătăi administrate de soldații sârbi. Chiar și preoții sau învățătorii erau pedepsiți în acest fel umilitor¹⁴. Soldații puteau să descalțe sau să dezbrace pe oricine fără să dea socoteală¹⁵ sau beți, să tragă cu pistoalele în vânt toată noaptea și comandantii nu se sesizau. De obicei, soldați și ofițeri deopotrivă – spun răspunsurile la

¹³ Grigore Mihăiuiu, *Nepotul țăranului bănățean pe cărările vieții*, manuscris în colecția Mitropoliei Banatului din Timișoara, 41–43.

¹⁴ Un exemplu la Jena menționat în Răspuns la Chestionarul lui N. Ilieșiu în Fondul „N. Ilieșiu”, Arhiva Muzeului Banatului din Timișoara, Dosar Jena: „În ziua aceia de 27 noiembrie căpitanul sârbilor a văzut steagul național pe turnul bisericii și o întrebă că cine l-o pus; un trădător o spus că popa, la ce învățătorul R. Iovanovicu a răspuns românește că acum vine România și e (i)ertat a pune steagul național. Căpitanul l-a palmuit de 2 ori și dacă nu intervenea d-l notar Al. Mureșan cine știe unde-l duceau”.

¹⁵ Arhiva Muzeului Banatului, *Fond Nicolae Ilieșiu* Caiet Caraș I, p. 139: „Sârbii n-au stat în comună (Duleu – C.A.) decât (că au lăsat) o gardă la Casa Comunală. Garda, când oamenii mergeau la târg, le lua din trăsuri ce era mai de valoare. Dacă cineva protesta era și bătut. Preotul Petru Damșa ducându-se la târg la Bocșa, un soldat sârb îi trage pătura din trăsură, altul îi ia bundă, al treilea jilțul apoi tabachera din mână. Preotul protestând contra acestor furturi e înjurat și lovit. Reclamând acestea la maiorul sârb Ristici din Bocșa, i se promite luarea de măsuri. Când însă preotul Damșa iese din biroul maiorului e lovit de către santinelă și de alți soldați. Maiorul Ristici auzise cele ce se petreceau la ușa biroului său dar nu ia nicio măsură. Totul fusese bine înscenat. La plecare preotul e făcut atent de către santinelă că va păți-o și mai rău dacă mai îndrăznește să mai reclame cândva vreun soldat sârb”.

chestionar – umblau beți. Într-un cuvânt, localnicii îi socoteau veniți dintr-un spațiu retardat, extraeuropean, balcanic. Soldații aceștia veniți din ținuturile de la sud de Dunăre săvârșeau lucruri de neimaginat chiar și la capătul unui război mondial.

„Ocupația sârbă a ținut din 1 noiembrie până în primăvara anului 1919 când a ocupat Banatul armata franceză, apoi în vară, la 22 VII 1919, armata română. Sârbii s-au purtat cu noi ca toți balcanicii, în forme destul de primitive. D(e) e(xemplu) bătăi, rechiziții de alimente, brutalități, îndemna populația să facă defrișări în păduri și să ocupe pământul de la stat, să aibă ce lucra și ce mânca căci armata sârbă nu avea ce rechiziționa căci erau oameni săraci în alimente. Făceau vânători în păduri cu braconierii din comună. Inspirau mereu neîncredere în populație zicând că Banatul întreg va fi al sârbilor și nu va veni România niciodată în Banat”¹⁶.

Ruptura definitivă s-a produs însă în preajma Adunării de la Alba-Iulia, căci sârbii au căutat să împiedice pe români să plece. Patrulă străbăteau localitățile, detașamente speciale arestau în gări pe oricine părea suspect, drapelele românești au fost interzise. Mulți din cei care au plecat totuși au fost reprimați la întoarcere, unii trimiși în închisori din Belgrad și chiar în părțile Albaniei¹⁷.

La Răcăjdia, în câteva rânduri, sunt rezumate toate aceste abuzuri: „Sârbii au desființat garda imediat după sosirea lor în comună. Iosif Imbri și Ioan Bumbu au fost bătuti până la nesimțire pentru că s-au exprimat bucuria că Răcăjdia va fi anexată României. Învățătorul Emilian Novacovici e târât prin diferite închisori de la Vârșeț și Biserica Albă. Mulți cetățeni sunt bătuti ziua în fața primăriei cu câte 25 (de) bețe pentru acuze plâsmuite”¹⁸.

La Vermeș trupele sârbe au avut un comportament de-a dreptul barbar. Un ofițer, Georgevici, în fruntea unui detașament de represalii trimis să pedepsească sătenii pentru că distruseră parțial averea comerciantului local, arestează și torturează sălbatic o mulțime de locuitori, violează o tânără. Cutuma se aplică însă imediat: trei tineri îl surprind noaptea și-l execută pe loc. Îndată un detașament de vreo 200 de soldați înconjură satul, 230

¹⁶ Arhiva Muzeului Banatului, *Fond Nicolae Ilieșiu*, Răspuns la Chestionarul din 1935, din Timișoara, Dosar Feneș.

¹⁷ O listă a celor arestați în ianuarie 1919 aflați în detenție la Timișoara în cazarma regimentului 18, în Caiet Caraș III, f. 501–502, *Fondul N. Ilieșiu*, Arhiva Muzeului Banatului, Timișoara. Erau zeci de oameni între aceștia preoții din Călnic, Mănăștiur, Grebenaș, Moravița, Nicolințul Mare, învățătorii din Călnic, Firiteaz, Jidovini, Grebenaș, Saravale.

¹⁸ *Ibidem*, Caiet Caraș III, f. 312. Vezi și E. Novacovici, *Suferințe*, Oravița, 1926, 57–59.

de oameni – toți bărbați – sunt legați cu lanțuri și târați pe jos la Timișoara, iar în sat zeci de case sunt incendiate:

„Tot în această zi, la ora patru intră în comună: 200 soldați pedestrași sârbi. înconjură comuna ca nimeni să nu poată ieși din sat, adună pe toți bărbații și-i duc la primărie. Bătăi peste bătăi. Pavel Drăgoescu Ișcoane e bătut de către însuși locotenentul Misiei, cu bățul, în văzul tuturor. După ce locotenentul și ceilalți gradați își satisfac pofta diabolică de a se delecta în urletele poporului bătut până la sânge, toți bărbații sunt închiși în două pivnițe clae peste grămadă. În pivnițe sunt închiși și preotul și învățătorul Seplecan. Noaptea petrecută în podrumul groazei va rămâne de pomină în istoria comunei. Fiecare se întreba de ce oare e închis, ce va aduce ziua de mâine, ce torturi i se mai pregătesc nenorocitei comune? După miezul nopții s-a început „rechiziționarea” îmbrăcămintelor. Soldații sârbi se năpustesc asupra deținuților, le trag încălțările bune din picioare lăsându-le în loc pe ale lor (...) Pentru a afla cine ucisese pe ofițerul Georgevici sârbii prind pe tatăl unui tânăr presupus ucigaș, îl legă de coada unui cal și-l târâsc până în satul vecin unde credea că ar fi ascuns copilul ucigaș. Peste 4 zile sunt escortați la Timișoara 230 persoane, toți bărbații pe cari îi prinseseră în comună. În Timișoara sunt închiși în cazarma Ferdinand, cazarmă fără nici un mobilier, fără paturi, fără lumină. De foc nici vorbă deși era luna lui Decembrie. La câteva zile unii sunt trimiși acasă, alții ținuți mai departe sub un regim tot mai aspru. Acasă la Vermeș persecuțiile se țin lanț. Sârbii aprind casele presupușilor ucigași, le iau vitele, alimentele, nutrețul animalelor...¹⁹”

Brutalitățile au declanșat reacțiile românești. La Naidăș s-a organizat un detașament de tineri întorși de pe front care înarmați au început să atace detașamentele sârbești după regulile războiului de guerillă²⁰. Chiar unități mai puternice sunt oprite din acțiunile de represalii. Dacă este nevoie mai multe sate se unesc în formațiuni mai mari care dispun uneori până și de mitraliere, înfrângând armata regulată sârbă. În retragerea de pe Valea Cărașului subunitățile sârbe au început, ca de obicei să confişte vite, bani, haine, alimente, dar la Goruia au fost respinse și alungate până aproape de actuala frontieră. Au luptat acolo formațiuni constituite ad-hoc din satele Jitini, Ciudanovița, Goruia și Gârliște. Preotul din Goruia a lăsat un text de câteva pagini²¹. Este tot un răspuns la un

chestionar dar nu știm cu siguranță că este cel conceput de N. Ilieșiu sau altul.

Acest tip de document memorialistic permite forarea în adâncime și inventarierea unor situații, a unor întâmplări despre care alte documente nu spun nimic. Nu s-ar fi știut de reacțiile românești care ajung până la lupta armată, nu s-ar fi știut nimic despre represaliile de după Adunarea de la Alba-Iulia, faptul că în opinia militarilor sârbi prezența lor nu era una temporară, că se împotriveau unirii Banatului cu România, că au început falsificarea datelor de stare civilă în favoarea sârbilor în satele de vest mai ales, nu s-ar fi cunoscut nici măcar numele unor ofițeri care au comandat represalii etc. Nici măcar o listă fie și incompletă a celor arestați și întemnițați în Serbia nu am fi avut.

De remarcat că în multe documente apare un personaj din ce în ce mai interesant – complet neglijat de istoriografia noastră, dar care acum prinde un contur tot mai sigur – românul timocean. El este soldat în armata sârbă și se află acum în situația de a participa la ocupația unui teritoriu românesc. De obicei el nu este ofițer, ci ostaș sau cel mult subofițer chiar și dacă avea studii – cum ar fi învățătorii – se află într-o condiție subalternă. Ascunde faptul că este român temându-se de proprii comandanți, dar în situații extreme pactizând totuși cu localnicii. Își dă seama că aparține aceluiași popor.

La Gârliște, de pildă, un timocean, destăinuie preotului că urma să fie arestat pentru că la slujbe nu l-a pomenit pe Petar al Serbiei, ci pe Ferdinand al României²².

Timocenii anunță intențiile sârbilor – arestările plănuite, avertizează câte un suspect să fugă, se poartă mai bine cu prizonierii etc. Câteodată nu știu ce atitudine să ia. Un plutonier primise ordin să-l aresteze pe Octavian Furlugeanu, ofițer român sosit în Banat cu o misiune specială:

— Cum de vorbești așa de bine românește?

— Sunt de pe Valea Timocului.

— Camarazii dumitale vorbesc și ei românește?

— Nu! Ei sunt sârbi.

În trăsura plutonierul a găsit câteva cuvinte ca să se scuze.

— Ce să fac, domnule ofițer, sunt ostaș... Dumneavoastră înțelege-ți? (...)

După ce a terminat convorbirea, plutonierul își șterge fruntea transpirată și n-a putut să nu tragă o înjurătură românească care se obișnuiește de la Nistru până la Tisa și chiar în Timoc și de data aceasta Zeno s-a convins deplin că și cei din Timoc sunt români

¹⁹ *Ibidem*, Caraș III, f. 427–428.

²⁰ *Ibidem*, Caraș II, f. 255.

²¹ Ștefan Lazăr, *Răspuns*, manuscris aflat în colecție particulară în Goruia.

²² Arhiva Muzeului Banatului, *Fond N. Ilieșiu*, Caraș II, f. 159.

neaoși. În drum spre restaurant, subofițerul i-a spus lui Zeno:

*El a dat ordin (comandantul său, maiorul Misici – C.A.) să vă ridic și acum mă face tâmpit. Feriți-vă de el căci e nesincer, bețiv și nebun. Mai mult nu vă pot spune, doar atât că nu sunt militar de carieră ci învățător*²³.

La marele Stat Major al armatei române, în România în general, era o adevărată sărăcie de informații în ceea ce privește situația din Banat. Este limpede acest lucru chiar și din referirile pe care le fac la această provincie oameni aflați în preajma guvernului și a Curții regale, cum era de pildă Nicolae Iorga. Jurnalul său din această epocă este edificator.

La 10 noiembrie 1918, notează: „*Sârbii sunt la Arad; unii spun și la Cluj*”²⁴.

La 24 noiembrie: „*La Alba-Iulia mii și mii de oameni. Numai deputații din Banat au fost opriți de sârbi și arestați*”²⁵.

La 7–8 ianuarie 1919: „*Se vorbește că sârbii ar fi evacuat Lugojul și Caransebeșul*”²⁶.

La 20 februarie 1919: „*Sârbii au plecat dintr-o parte a Banatului. În alta însă rămân. Li s-ar fi dat o parte din Torontal iar alta unguirilor*”²⁷.

Singurele informații corecte erau cele venite direct, de la cei care au fost în Banat, eventual specialiști, militari sau politicieni. În decembrie află câte ceva de la un ofițer. Imaginea este aproape identică cu cea reconstituită după răspunsurile primite peste două decenii de N. Ilieșiu: „... *sârbii se poartă ca niște primitivi. Au dus sute de oameni în Albania la șosele, au decimat populația unui sat care a omorât un ofițer pentru rechiziții nesfârșite. Unii ofițeri spun „tu” la toți, la învățători, preoți, avocați, și-i tratează de sârbi românizați, scriind Lupovici pe Lupu, etc. Ofițerii francezi nici nu-i salută la Timișoara. S-a făcut o intervenție la prințul Alexandru. S-a promis evacuarea dar fără rezultat. Dimpotrivă, după plecarea lui Berthelot, trupele sârbești se întăresc până la Lugoj, la Caransebeș, amenințând pe episcopii Miron Cristea și Frentiu, până la Orșova*”²⁸.

Ochiul experimentat al lui Ștefan Cicio Pop, apărător al sârbilor întemnițați în fața autorităților imperiale din Arad în timpul războiului, vede o relație inexplicabil de amicală a acestora cu ungurii. Lasă să se înțeleagă că motivul este unul antiromânesc. Această acuză este foarte frecventă în textele

românești din colecția Ilieșiu, mult prea frecventă ca să nu se întemeieze măcar în parte pe adevăr: „*Deunăzi au benchetuit la șampanie cu ungurii și au început să cânte imnul maghiar iar, când românii de față nu s-au sculat, au fost cei dintâi care i-au atacat. Pop a trimis comandei sârbești, el care întâmpinase trupele regelui Petru, o scrisoare în care li spunea că în această șampanie ungurească era sânge de al fraților lor*”²⁹.

Memorialistica provenită de la personalități, de la cei care s-au implicat direct în evenimente, care făceau parte din structuri ale statului român, militare de pildă, dar și din mișcarea politică a timpului, liderii, cei trimiși în Banat cu misiuni speciale, au conservat episoade care s-au petrecut la nivel superior. Tipul lor de observație și de consemnare este legat de reprezentarea statului sau armatei în tratativele cu diferiți comandanți sârbi sau francezi. În această privință cele mai importante, informația cea mai densă și utilă, aparțin maiorului Dumitru Oancea, ofițer de legătură între Comandamentul Român și cel Francez din Banat în perioada martie-aprilie 1919³⁰. Toate textele însă menționează comportamentul ostil al ofițerilor sârbi față de cei români. Este evident că mersul tratativelor de la Paris influențau, aveau ecou în Banat. Erau momente în care tensiunea era atât de mare, încât un conflict deschis nu părea nimănui imposibil. Generalul francez Pruneau îl întrebă direct pe Oancea, ce va face armata română dacă sârbii nu vor mai abandona Banatul. Răspunsul a fost unul diplomatic. De fapt n-a fost un răspuns³¹. Comandamentul român era foarte îngrijorat. Situația era foarte complicată și nu putea fi cunoscută decât la fața locului. Din acest motiv au fost trimiși câteva grupuri de ofițeri sau civili proveniți mai ales din trupele de voluntari sau refugiați bănățeni. Între ei Octavian Furlugeanu, Avram Imbroane, Gheorghe Birescu, Pavel Jumanca, Nicolae Țucu etc. Lista lor poate fi reconstituită pe temeiul izvoarelor memorialistice. Ei urmau să culeagă informații dar trebuiau să coopereze cu liderii locali, să furnizeze, la rândul lor, informații pentru aceștia. Mai ales acțiunile care, din motive diferite, deveneau de fapt antiunioniste, erau vizate de Comandamentul român. Iată care era misiunea primilor doi:

„*La Marele Cartier General, în timpul cât un colonel de la Informații îi dădu lui Zeno instrucțiunile*

²³ Serviciul județean Cluj al Arhivelor Naționale, *Fond „O. Furlugeanu”*, O. Furlugeanu, *Amintiri*, mss, 48.

²⁴ N. Iorga, *Memorii*, II, București, f.a., 116.

²⁵ *Ibidem*, 126.

²⁶ *Ibidem*, 159.

²⁷ *Ibidem*, 169.

²⁸ *Ibidem*, 140.

²⁹ *Ibidem*, 151.

³⁰ Dr. Pompiliu Ciobanu, *Unirea Banatului și incorporarea Timișoarei la România mare. Date istorice adunate de...*, Timișoara, (1934).

³¹ *Ibidem*, 22.

necesare, a intrat părintele Avram Imbroane, o veche cunoștință a căpitanului Dacian. Colonelul, vădit mulțumit de această prietenie, i-a dus la o hartă a Banatului pe care stegulețele marcau zona ocupată de trupele franceze iar altele pe cea ocupată de armata sârbă. În aceste zone trebuiau să intre cei doi bănățeni și să controleze veridicitatea știrilor despre neajunsurile românilor din partea generalului Franchet d'Esperey și a oamenilor săi influențați de vechea administrație (care încă funcționa) și de către conducătorii maghiari cu care comandamentul lor avea legături strânse. Față de ei, fiind bănățeni, oamenii de încredere își vor deschide sufletul stabilind exactitatea lucrurilor pentru a fi aduse la cunoștința marelui prieten al românilor, generalul Berthelot. În a doua etapă misiunea lor era să pătrundă în teritoriul ocupat de „aliații” sârbi unde populația timorată din cauza terorii și a propagandei și-a pierdut speranța că Banatul să mai facă parte din trupul României Mari. De aceste neînțelegeri între foștii aliați căutau să profite aceia care au mers cu îndrăzneală atât de departe că au lansat lozinca: „Dacă nu putem trăi așa cum am fi dorit, în raiul de sub coroana Sfântului Ștefan, măcar să facem o republică bănățeană mult mai simpatică pentru acești minoritari decât încadrarea în statul român sau sârb”. Prin contactul ce îl vor lua cu avocați, preoți, învățători și alți fruntași ai poporului român, prin lămuriri date lor că trupele române stau gata să intre în curând în Banat care ne este dat nouă, să-i antreneze, să ridice moralul populației și tot prin ei să culeagă informații. Odată cunoscută misiunea ce aveau de îndeplinit, în fața colonelului au stabilit raza teritoriului unde fiecare va trebui să acționeze, acolo unde aveau rude, prieteni și cunoscuți”³².

Evident, mulți dintre aceștia au fost suspecți, unii chiar arestați de sârbi. Un text semnat sub pseudonimul „Voluntarul” descrie cu multe amănunte misiunea sa la Lugoj și regiunea din jurul acestui oraș³³. Tot așa căpitanul Furlugeanu, maiorul Oancea și alții. Totuși ei au reușit să-și îndeplinească misiunea, unii au rămas chiar atunci în Banat acționând în semnul pregătirii pentru unirea cu România.

Conflictul a fost evitat, sârbii s-au retras, frontiera a fost fixată și respectată de ambele țări. A rămas însă multă vreme extrem de vie imaginea unei armate orientale asemănătoare doar cu cetele otomane alungate din aceste părți, cu exact două sute de ani mai înainte, totuși o imagine destul de nuanțată. Dacă unii împărtășeau convingerea că de

fapt sârbii în tot ceea ce făceau urmăreau anexarea în întregime a provinciei, alții nu vedeau în această armată decât niște grupuri înarmate și indisciplinate și că de fapt adeseori nu era nimic mai mult în acțiunile lor decât rezultatul acestei indisciplinări, nimic intenționat. Pavel Jumanca reconstituie această imagine, așa cum i-a apărut lui la întoarcerea în Caransebeșul natal: “A venit însă dinspre apus armata sârbească, o mică unitate militară sub conducerea unui locotenent a ocupat orașul și a luat în mâinile sale toate treburile administrative ale orașului și regiunii întregi. Garda Națională a fost desființată, armele au fost predate – care au fost! – cei mai mulți le-au ascuns pentru orice eventualitate ce putea să se ivească.

Sârbii nu ne vedeau cu ochi buni considerându-se stăpânii Banatului, nu vedeau cu ochi buni nici o mișcare ce avea tendințe naționale. O reprimau îndată și încă cu brutalitate. Numeroși fruntași din unele sate au fost ridicați de la vetrele lor și trimiși între baionete la Belgrad. În Caransebeș nu au fost arestări, conducătorii de aici au căutat să impună liniște și au fost ascultați.

Consiliul Național a rămas în funcțiune. Lucra însă de acord și sub ordinele trupelor de ocupație. Comandantul detașamentului de la Caransebeș era ridicat din soldat de rând la gradul de locotenent. Om fără cultură avea câteodată porniri brutale și sălbatic. Erau însă parate la timp. Consiliul Național avea fonduri bogate, jertfa mult și-i plăteau sârbului multe chefuri și petreceri și-i mai arendau și sume de bani și se înțelegeau în felul acesta, toate autoritățile...

Alături de comandantul locotenent se găsea un sublocotenent care vorbea perfect românește. Dânsul însă nu voia, mai bine zis, nu cuteza s-o spună. De bună seamă a fost român. O spunea aceasta și firea și originea locului de unde era. Soldații sârbi nu făceau nici un rău cu intenție. Umblau însă mereu în stare de beție, trăgeau focuri de arme pe tot locul și ziua și noaptea. Am văzut un soldat sârb care făcând de santinelă în fața căzărni de pe corso, cu o iscusință, demnă de treabă mai bună, cum ține arma la umăr, cu mâna cealaltă, pe la spate, trăgea focuri în sus. Și ne miram de meșteșugul său. Un alt soldat sârb umblând fără rost pe uliți, în colțul străzii noastre cu strada Traian Doda, trăgea focuri repetate în pământ și improșcau gloanțele tot lungul străzii spre piață. Și era ulița plină de copii. Ba vecinul cum se găsea de partea de dincolo a trecut chiar prin ploaia de gloanțe să vină spre casă. Am înmărmurit când l-am văzut și numai o minune dumnezeiască l-a scăpat de moarte. Nici azi nu-mi pot da seama cum a scăpat.

Sârbii au luat tot ce-au găsit prin căzărni și au trimis la Belgrad. Prada a fost bogată, Caransebeșul

³² Octavian Furlugeanu, *Amintiri*, mss., 49.

³³ Voluntar, „Banatul sub ocupația sârbească”. *Almanahul Banatului*, (1930), 90–92.

fusesse un centru militar. Se găseau acolo mii de haine civile rămase de la mobilizați. Umblau soldații sârbi de la casă la casă și le vindeau ieftin de tot ca să-și facă rost de bani pentru băutura.

Detășamentul sârbesc a conlucrat totuși cu românii. Colabora cu Consiliul Național și nu prea lua în seamă vechea administrație ungurească doar numai ca organizare de execuție al poruncilor date. Nu se împiedeau nici de tricolor. Mai fâlfâia încă pe edificiile publice alături de cel sârbesc și se mai purta în pălării sau pe piept de către cetățenii orașului”³⁴.

Suntem în măsură acum, prin aceste texte memorialistice – evident cu mult mai numeroase

și mai extinse decât am putut noi invoca aici – să atragem atenția asupra unui episod istoric care trebuie abordat din planuri multiple – de la istoria militară la cea politico-diplomatică, dar cum se vede bine mai sus și la aceea a mentalităților sau imagologiei, pentru că el face parte nu din măruntele evenimente, ci dintre cele cu relevanță pe termen lung. Momentul, forțele implicate, durata, acțiunile și reacțiunile stârnite de ambele părți, toate justifică un tratament istoriografic cu mult mai atent și cu mult mai extins decât până acum.

³⁴ Serviciul județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, Fondul „Pavel Jumanca”, P Jumanca, *În război*, vol. VII, mss, 60.